

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Революции и еволюции – политически, икономически, технологични, културни и социални измерения на „прогреса“ Revolutions and evolutions – political, economic, technological, cultural and social dimensions of “progress”
Том / година Volume / year	II / 2023
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Магдалена Властанова Magdalena Vlastanova, Phd Student
Институция Affiliation	Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Заглавие Title	НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА И СОЦИАЛНИТЕ ПРОМЕНИ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ. („СЕЛОТО НА ПРОКЪЛНАТИТЕ“ И „ДЕНЯТ, В КОЙТО ЗЕМЯТА СЕ ЗАПАЛИ“) SCIENCE FICTION AND SOCIAL CHANGES IN GREAT BRITAIN (“VILLAGE OF THE DAMNED” AND “THE DAY EARTH CAUGHT FIRE”)
Страници Pages	347–363
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-2-347/

НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА И СОЦИАЛНИТЕ ПРОМЕНИ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ. („СЕЛОТО НА ПРОКЪЛНАТИТЕ“ И „ДЕНЯТ, В КОЙТО ЗЕМЯТА СЕ ЗАПАЛИ“)

Магдалена Властанова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Тезата на изследването е, че научнофантастичните филми отразяват промяната в социалната стълбица и изконните роли на мъжа и жената в британското общество в периода от края на 50-те и началото на 60-те години на XX в. Статията изследва два британски филма от най-успешния период за жанра, 1953 – 1963 г., защото засегнатите в тях проблеми кореспондират с тези на новата международна роля на островната държава през Студената война и промяната, която настъпва в самия социум вследствие на нея. Основните методи на работа са сравнението и анализът. Задачите са свързани с конкретното проучване на „Селото на прокълнатите“ от 1960 г. и на „Денят, в който Земята се запали“ от 1961 г.

Ключови думи: научна фантастика, филми, Великобритания, Студена война, „Денят, в който Земята се запали“, „Селото на прокълнатите“, общество

Филмовият жанр научна фантастика е особено актуален през първите десетилетия на XXI в. заради експоненциалното развитие на роботиката и покоряването на Космоса, което обуславя актуалността на изследването. В него се разглежда промяната в социалните норми в британското общество в края на 50-те и началото на 60-те години. Напрежението в международните отношения, зародило се с края на Втората световна война и разпада на Антихитлеристката коалиция, ескалира в рамките на Студената война като ново глобално противопоставяне. Великобритания, осъзнавайки загубата на статус на Велика сила, търси мястото си в световния ред, което дава отражение върху социалната йерархия. Традиционните схващания за ролята на мъжа, жената и детето като част от семейството и на отделния индивид като движеща сила на обществото се променят драстично. Изследователският проблем търси отговор на въпроса как научната фантастика се

вписва в идеологическата борба през 60-те години на XX в., как кино индустрията възприема своята роля, като оформя възприятието чрез език и образи. Индивидуалното поле на възприятието се формира въз основа на ценностите, груповите норми и самооценката. По този начин се изгражда връзката между ролята на седмото изкуство и по-общия пропаганден обхват. Целта на пропагандата е да представи дадена идеология пред публиката чрез: преднамереност в избора на подходящото време за нейното начало; систематичност; опит за ново разбиране на априорно знание; получаване на специфична реакция или действие от аудиторията, които удовлетворяват желанията на пропагандатора¹. Задачите на изследването са свързани с конкретното проучване на две кино творби, достигнали до голям екран съответно през 1960 г. и 1961 г. „Селото на прокълнатите“ от 1960 г. и „Денят, в който Земята се запали“ от 1961 г. отразяват генезиса на социалната промяна, изхождайки от различни предпоставки.

Научната фантастика проявява своите специфики първо при появата си в литературна форма², а впоследствие при екранизациите си. Класификация на научната фантастика според съдържанието на филмите (по Питър Р. Бергетон, вицепрезидент на Отдела по квантова медицина и клинични технологии към „Биотен“) гласи, че един научнофантастичен филм съдържа един или няколко от изброените елементи:

1. *„Наука;*
2. *технологии и изобретения;*
3. *бъдещето и избрани моменти от миналото, включително пътуване във времето;*
4. *екстраполация*³;
5. *научен метод;*
6. *други местообитания – планети или измерения, например по-сетители отгоре;*
7. *катастрофи – природни или предизвикани от човека*⁴.

Според Сюзан Зонтаг, която се занимава с проблемите на научната фантастика от 50-те и 60-те години, основната разлика между хорър

¹ Jowett, Garth S., Victoria O'Donnell, Propaganda and persuasion. California: SAGE, 2015, pp. 2 – 15.

² Повече за появата и развитието на литературния жанр научна фантастика в: James, Edward. Science Fiction in the Twentieth Century. Oxford: Oxford University Press, 1994.

³ Екстраполация – действие за оценяване или правене на заключение относно нещо въз основа на вече съществуващи тенденции и тяхното продължение или на приложимостта на даден метод и в бъдеще.

⁴ Hassler, D. M., Clyde Wilcox, New Boundaries in Political Science Fiction. The University of South California Press, 2008, p. 11.

и научна фантастика се състои в обекта и силата на заплахата. Научната фантастика се занимава със социални дилеми, които бързо ескалират от локално до космическо. Жанровият анализатор Бари Кийт Грант твърди, че научнофантастичният филм се гради около три оси – технология, сила и общество⁵. Според трите представени класификации научнофантастичната творба трябва да включва заплахата извън човешките способности, технология и общество. Според мен наличието на тази тройна комбинация от елементи в „Селото на прокълнатите“ и в „Денят, в който Земята се запали“ предполага тяхната употреба в изследването.

В края на 40-те и началото на 50-те години се оформя пропастта между вкуса на критиката и този на публиката – научнофантастичните творби се радват на значителни печалби за сметка на подобаващо оценяване на внушенията им. Самочувствието от победата над нацизма е разклатено от неясната следвоенна роля на Великобритания в зародилото се противопоставяне между САЩ и СССР. До средата на 50-те години у британците се смесват нагласите на оптимизъм от новите възможности и отчаяние от трудностите в реалността. Един от турбулентните фактори е разпадът на Британската империя, а неуспехът в Суецката криза от 1956 г. окончателно слага край на представата за водещата роля на европейските държави в международните отношения. Външнополитическите перипетии са в контраст в просперитета в страната от края на 50-те години, изкристализирал в думите на министър-председателя Харолд Макмилън: „[повечето от нашите граждани никога не са били толкова добре⁶]“. Думите са произнесени на 20 юли 1957 г., на митинг на Консервативната партия в Бедфорд. В тях се усеща оптимизъм за подобряващото се икономическо състояние в страната. Повишените нива на производство на стомана, въгледобив и на автомобилостроенето водят до растеж на заплатите, инвестициите и печалбите от износа. В края на 50-те години се отбелязва възход в жизнения стандарт и край на следвоенните лишения и недостиг, които се асоциират с управлението на лейбъристите.

Ник Бентли прави оразличаване на обществото от 50-те и това от 60-те години:

„Петдесетте години са логически рециклирани в популярното въображение с консервативните митове за реда, социалната стабилност, моралното благоприличие и сдържаност – периодът преди експериментите, освобождаването и упадъкът на 60-те години. Във връзка с това 50-те години са разбирани като период, в който белите хетеросексуални мъже на средна възраст от средната класа все още държат

⁵ Bogle, L. L., *The Cold War: Cold War Culture and Society*. Routledge, 2001, p. 257.

⁶ Hennessy, P., (2007). *Having it so Good: Britain in the Fifties*. London: Penguin, p. 533. In: Daley, Christopher. *British Science Fiction and the Cold War, 1945 – 1969*. A PhD thesis. Westminster: University of Westminster, March 2013, p. 101.

властта, преди „варварите“ от различни обществени позиции да започнат да подкопават устоите на властта“⁷.

Тайните Квебекски споразумения от 19 август 1943 г.⁸ между Великобритания и САЩ са за координирано развитие между научните и инженерните въпроси, свързани с ядрената енергия, и в частност с ядрените оръжия. Споразумението от „Хайд парк“ от 19 септември 1944 г.⁹ продължава същата линия на отношения между двете държави за сътрудничество в областта на атомната енергия за търговски и военни цели в следвоенния свят, но е изгубено след смъртта на президента Рузвелт. Британците бързат със собствено производство заради ограничаващите военновременни клаузи на Квебекските споразумения и преимуществото, което американският президент има върху употребата на бомбата. На 3 октомври 1952 г. те извършват ядрен опит в Западна Австралия, превръщайки нацията в третата притежателка на новия вид оръжие. Британското общество реагира на живота в атомна ера още в края на Втората световна война със създаването на пацифистката организация Съюз за обещания мир, превърнал се в опозиция на употребата на ядрени оръжия. Със създаването на Кампанията за ядрено разоръжаване¹⁰ британското общество опитва да оказва политически натиск чрез серия протести върху правителството и медийното представяне на достиженията в ядрената област. „Селото на прокълнатите“ и „Денят, в който Земята се запали“ отразяват в различна степен изброените проблеми до началото на 60-те години. Ролята на отделните индивиди, промените в социалната йерархия и новата мисия на британците в международен аспект се преплитат във филмовите сюжети и техните внушения, които предстои да се разгледат.

„Селото на прокълнатите“ (*Village of the damned*) от 1960 г. е базиран на научнофантастичната новела „Кукувиците от Мидуич“ (*The Midwich Cuckoos*) от 1957 г. Оригинално заглавие на творбата насочва към подхода на кукувиците при отглеждането на малките им – слагат ги в гнездата на други птици в ущърб на поколението на приемника. С това още се обръща внимание, че обектът на атака ще бъде семейство-

⁷ Bentley, N., (2007). *Radical Fictions: The English Novel in the 1950s*. Oxford and New York: Peter Lang, pp. 11 – 12. In: *Ibid*.

⁸ В допълнение е направеното от министър-председателя Чърчил предложение от декември 1942 г. да не го използват една срещу друга и да се използва срещу трета страна само след предварителна договореност. In: Hewlett, Richard G., Oscar E. Anderson, Jr. *The New World, 1939/1946, A History of The United States Atomic Energy Commission*, Volume I. The Pennsylvania State University Press: Pennsylvania, 1962, pp. 277 – 280.

⁹ *Ibid*, pp. 325 – 329.

¹⁰ Кампания за ядрено разоръжаване (Campaign for Nuclear Disarmament) – Комитетът на организацията се сформира през ноември 1957 г., а първата им акция е през февруари следващата година. Организацията призовава към едностранно ядрено разоръжаване от страна на Великобритания, международно ядрено разоръжаване и споразумения за международен контрол над ядрените оръжия.

The History of CND. Campaign for Nuclear Disarmament. (21.03.2023) <https://web.archive.org/web/20120511081337/http://www.cnduk.org/about/item/437>

то като най-малката градивна частица на обществото. Първоначално студиото Ем Джи Ем иска да екранизира творбата в САЩ, но неodobrenieto на католиците и протестантите, под предводителството на Националния легион на благоприличието, го осуetyава. Специфичните сюжетни линии, свързани с извънбрачното забременяване, са недопустими според нормите на Продуцентския кодекс от 1930 г. „Либерализираната“ версия на Кодекса от 1956 г. отново се отнася скептично към темата, което показва силните социални нагласи към темата 25 години по-късно. Пренасочването на снимачния процес към Великобритания е свързано и с избягването на икономическите санкции, които лентата може да получи от администрацията на Продуцентския кодекс¹¹. Във Великобритания има рейтингова система, която се прилага в кината от 1922 г. Според нея лентата е разрешена за определена възрастова група, без да се налага изменение на сцени от сюжета, за да бъде допусната до излъчване.

Сюжетът сблъсква зрителите с прелитащо НЛО над малкия град Мидуич, вследствие на което живите същества заспиват. Военните ограждат градчето с кордон и разследват случващото се. След пет часа жителите изведнъж се събуждат и не изглежда събитията да са им повлияли по някакъв начин. Два месеца по-късно жените и момичетата в детеродна възраст откриват, че са бременни, което подклажда съмнения в невярност и извънбрачен секс. Обвиненията отпадат, след като седеммесечните фетуси се появяват на бял свят едва след пет месеца – всички жени раждат в един и същи ден (в новелата – 60, а във филма – 12 деца). Новородените имат необичаен външен вид – издължени очи, платиненоруса коса и необичайно заострени нокти. Пораствайки, хлапетата започват да поддържат силна телепатична връзка помежду си и щом едно от тях научи нещо, автоматично всички го разбират.

Три години по-късно професорът по физика Гордън Зелаби и съпругата му Антиа, която е родила едно от децата, се срещат с британските тайни служби, за да обсъдят необичайното потомство. Там те откриват, че не само Мидуич е пострадал от подобно „заспиване“. Тригодишните деца отговарят физически и ментално на развитието на 12-годишни юноши. Тяхното поведение става все по-подозрително – не показват никакви признаци на привързаност или любов, а само студенина. Това кара гражданите да се страхуват от тях и да ги отбягват. Ексцентричното поколение притежава способността да чете мисли и да накара някого да извърши нещо против волята си. Децата основават паралелно общество, което се управлява от духа на собствената им общност. Първоначално д-р Зелаби е ентусиазиран да ги обучава,

¹¹ Администрацията на Продуцентския кодекс започва да действа под натиска на Националния легион на благоприличието и бойкотите, които подстрекава сред католическата аудитория в началото на 30-те години. Филм, който не отговаря на изискванията на Кодекса, може да получи глоба в размер на 25 000 долара или дори да бъде забранен за излъчване в кината.

с надеждата да разбере повече за тях. Те го приемат за свой съмишленик и закрильник. Професорът получава информация, че руснаците са взривили с ядрена ракета селото, където в СССР са живели подобни чедра. Той успява да се защити от четенето на мисли, като си представя тухлена стена, убеждавайки се в нечовешката природа на децата. Те му заявяват спокойно, че ще направят всичко по силите си, за да оцелеят. По време на една от сесиите Зелаби скрива бомба с таймер, която се взривява, докато децата се опитват да разгадаят тайните на ума му¹².

Според Жан-Мишел Валантин филмът е пример като от учебник за комунистическата заплаха. В началото на лентата е представен идиличен начин на живот, който съответства на ценностната представа на американското, визирайки най-изявената част от западното общество за индивидуален просперитет. Всеки човек е самодисциплиниран, любезен, уважаващ личния живот на съседа си и социалната йерархия, в която триумфира консуматорската нагласа. Съпрузите са в офисите, а съпругите – в модерните кухни. Прелитащото НЛО е метафора за изнасилванията по време на военни действия. От този момент неродените деца носят белега на варварския нашественик и на Антихриста. Те удирят в сърцето на общността – в биологичния и антропологичен план, тъй като те са бъдещето и продължението на рода. Те водят града към бавна смърт за всички жители, които не стават съпричастни към тоталитарния начин на живот¹³. В допълнение към теорията на Валантин бих споменала ролята на „духа на общността“, на който са подчинени нетипичните деца. Той силно кореспондира с разбиранията на марксизма-ленинизма и поставянето на общите нужди над личните. Именно приемането на този постулат присърце обезличава индивида и го претопява в клонинг без желания и мнение. Според мен Валантин акуратно представя обществените нагласи на западното общество, част от което е Великобритания. Прелитащото НЛО прекъсва естествения ход на събитията, така както войната го прави в реалността, и впоследствие преобръща социалните норми.

Бунтът на младите, характерен за западното общество, се случва и в пределите на островната държава. Ядосаните млади мъже¹⁴ се превръщат в нарицателно название на белите млади мъже от работническата класа във Великобритания от 1952 г. Те не харесват света, в който им се налага да живеят, и не успяват да се адаптират напълно в него. Отношението им към заобикалящата среда може да бъде онагледено с разклатените имперски позиции на островната държава. Воен-

¹² Village of the Damned. Wolf Rilla. American Film Institute (26.08.2022).

<https://catalog.afi.com/Catalog/moviedetails/53337>

¹³ Valantin, J.-M., Hollywood, the Pentagon and Washington. The Movies and National Security from World War II to the Present Day. Anthem Press, 2005, pp. 13 – 14.

¹⁴ На английски език Angry Young Men. Allsop, Kenneth. The Angry Decade. New York: British Book Centre, 1958, p. 11. – In: Kroll, Morton. The Politics of Britain's Angry Young Men. – Social Science, June 1961, Vol. 36, No. 3, p. 157.

новременното правителство увеличава достъпа на максимум хора до образователната система, обществените услуги и повишава стандарта на живот в съчетание с икономическите възможности за ниската средна и работническата класа. За интелектуално ориентираните хора от средната класа и за пролетарски настроената младеж старият ред и разделение в обществото все още преобладават неоправдано¹⁵. В края на 50-те и началото на 60-те „новата вълна“ на британското седмо изкуство представя феномените на реалистичното кино в лицето на ежедневни сюжети и главни герои. Класовото съзнание не допринася за модернизирването на обществото и за удовлетворяване на желанията на младите. В лентите се отразява копнежът на работническата класа да се превърне в средна класа¹⁶. Средата на 60-те години носи и новата тенденция към модерния Лондон. Провинциалният и класов произход на младежите ги кара да желаят преместването си в столицата с нейния бляскав и привлекателен начин на живот, чрез който да забравят класовите предразсъдъци и духовните бариери, в търсене на успеха¹⁷.

Част от социалните проблеми, които са засегнати в „Селото на прокълнатите“, са свързани със семейството, ролите на мъжа и жената и патриархалния ред в неговата цялост. Патриархалният порядък се разрушава мигновено, като изгубил значението си анахронизъм. Мъжете губят своето водещо значение за общността, докато у тях се заражда чувство на неудовлетвореност. Единствено ученият, част от вътрешния кръг на мидуичката общност, и военните, нахлули отвън в нея, запазват своя авторитет. Изконното разбиране за жените като пазителки на семейното огнище също е подложено под съмнение заради обвиненията в неморално поведение. В кино лентата те забременяват по неестествен начин, допринасяйки за стремглавия растеж на общността. Представеният експоненциален брой бременности и раждания съответства на реалните данни за периода във Великобритания. За 1960 г. има 785 000 живородени деца, а в пика на втората вълна на бейби бума от 1964 г. новородените достигат до 875 000¹⁸. Данните от фиг. 1 показват най-голям процент плодовитост на жените между 25 и 29 г., следвани от групата 20 – 24 години. Процентът на групата под 20 години е нисък в сравнение с общата извадка за 1960 г.

¹⁵ Ibid, p. 158.

¹⁶ Slide. Fifty Classic British Films, p. 100. – In: Shafer, Stephen C. An Overview of the Working Classes in British Feature Film from the 1960s to the 1980s: From Class Consciousness to Marginalization. – International Labor and Working-Class History, Spring, 2001, No. 59, Workers and Film: As Subject and Audience (Spring, 2001), pp. 7 – 8.

¹⁷ Street. British National Cinema, p. 82. – In: Ibid, p. 8.

¹⁸ По данни от Офиса за национална статистика. Данни и анализ от Census 2021. Фи г. 1: Брой на живородени деца и общият процент раждаемост за Англия и Уелс, 1938 – 2017. Office for National Statistics. Births in England and Wales 2017. (29.03.2023)

Фиг. 1. Специфичен процент живородени деца на 1000 по възрастов критерий за Англия и Уелс за 1960 г.¹⁹

1	115 – 19 г.	120 – 24 г.	125 – 29 г.	130 – 34 г.	435 – 39 г.	140 – 44 г.
11 960	334.0	1165.6	1171.9	1100.8	446.4	114.7

Следващ елемент, представен като научнофантастичен, е новото разпределение на властта – от децата върху пълнолетните. „Странните“ хлапета започват да контролират възрастните, налагайки им безпрекословно подчинение. Визията на децата отправя препратки към Хитлеровата младеж (латиненоруси коси, светли очи, сдържан характер), претопена от комунистическата идеология (липса на емоции и чувства)²⁰.

„...Не мисля, че някой от нас беше наясно тогава, но сега (бел. ред., М. В., 2003 г.), разбира се, те ни напомнят на Хитлеровата младеж, русокосите арийски деца и всичко останало. Убеден съм, че е бил неволен подтекст; все пак войната беше все още прясна в нашите спомени“²¹ – твърди режисьорът и сценарист Улф Рила, германец, избягал от националсоциализма в Лондон през 1934 г. Не бива да се подценява фактът, че родителите на поколението, наречено бейби бумъри, е преживяло Втората световна война, която не може да бъде заличена с настъпването на новия всеобхватен конфликт, наречен Студена война. По този начин киното успява да направи плавен преход, дори и несъзнателен, от нацизма като враг номер едно към комунистическата заплаха. Сливането на тоталитарните идеологии е често срещан похват и в американското кино.

След промените, настъпили в най-малката клетка на обществото – семейството, мидуичкият социум се разделя на групите, които го формират, както и се откъсва от заобикалящия го свят. Тухлата символизира бариерата и границата в няколко аспекта. Алегорично д-р Зелаби се противопоставя на навлизането в личното му пространство, като в това можем да видим невъзможността на комунистическата партия да контролира умовете на своите членове, въпреки привидната липса на

¹⁹ По данни от Офиса за национална статистика. Данни и анализ от Census 2021. Фи г. 2: Специфичен процент раждаемост за Англия и Уелс, 1938 – 2017. Office for National Statistics. Op. cit.

²⁰ Page, Barnaby, Film Review. Village of the Damned (1960). A Small Town's Women Give Birth to Unfriendly Alien Children Posing as Humans. 11th June 2020 (15.08.2022)

<https://www.framerated.co.uk/village-damned-1960/?fbclid=IwAR3mL4iB8krQusqf7TqwZqs4uUik-oxGbmzJ4aMlnS6Dt9sNyK2BJyQebto>

²¹ Burman, Mark, Return of the Cuckoos. Once again, a small Hertfordshire village was visited by the children that terrified a generation. – In The Guardian, Fri 5 Dec 2003. (15.08.2022)

<https://www.theguardian.com/film/2003/dec/05/2>

противопоставяне от тяхна страна. Чрез подобен похват се организира животът и на двойните агенти, чиито мисли трябва да бъдат дълбоко прикрити, а маската не бива да пада, в противен случай краят им идва скорострелно. Джон Сиърс набляга на по-широко обхватния проблем за „[бъдещите политически и бюрократични бариери]“²², които биха се появили между държавите от двете страни на Желязната завеса. Лентата се оказва пророческа със своя замисъл на ограждане на собственото пространство – през следващата година условното разделение на Изток и Запад в Европа ще бъде материализирано чрез изграждането на Берлинската стена на 13 август 1961 г.

Филмът „Селото на прокълнатите“ е разчетен като отражение на следвоенна Великобритания и социалното разделение, но според мен би могло да се впише в международния контекст на блоковото разделение. Според майор Бърнард, натоварен със задачата по опазването на заразата само на това място, това, което разделя Мидуич от останалия свят, е „[статично, без мирис, невидимо и не е регистрирано на никой от гайгеровите броячи]“²³. Отново зрителят получава представата, че комунизмът е заплаха, която се разпространява като биологично оръжие от друг свят, без заразеният да знае за това и съответно да предприеме никакви мерки. Последиците от блоковото разделение биха били неминуеми при продължаването или прекратяването на Студената война. В първия случай гражданите по света биха се борили с изкуствено разделен свят, а във втория трябва да търсят нова формула за съвместно съществуване, която да бъде претворена в държавна политика. Д-р Зелаби въплъщава архетипа на „учения“. Той общува еднакво добре с елита, в лицето на държавния секретар и висшестоящите военни, както и с гражданите на Мидуич.

Научнофантастичният филм „Селото на прокълнатите“ умело се вписва в идеологическата борба, използвайки похватите на научната фантастика от 50-те години. Те са заплахата от непознатото в лицето на нарастващата комунистическа опасност в съчетание с успехите на филмите от 1950 – 1951 г.²⁴ Извънземните често са технологично по-напреднали от хората, като в това можем да открием страха от Съветския съюз. Сюзан Зонтаг твърди, че хората от средата на столетието изживяват определена травма, „...когато става ясно, че от сега до края на човешката история всеки човек ще прекара индивидуалния си живот под заплахата не само на индивидуална смърт, което е неминуемо, но и на нещо почти непоносимо психологически – колективното изстребление, което може да настъпи по всяко време без предупреждение“²⁵.

²² Sears, J. The Boundaries of Horror in Wolf Rilla's Village of the Damned. In *European Nightmares: Horror Cinema in Europe Since 1945*. Eds. Allmer, Patricia, David Huxley, Emily Brick, Columbia University Press: New York, 2012, p. 62.

²³ Ibid, p. 73.

²⁴ Harpole, C., *History of the American cinema*. California: University of California press, 2003, p. 169 – 170.

²⁵ Ibid., p. 172.

Анихилацията на човечеството, сведено до размерите на Мидуич във филмовия сюжет, кореспондира с наследството от 50-те години. Типично за научната фантастика, лентата дава алтернативно решение на проблема – избиване на нетрадиционните деца и саможертва в името на спасението на останалите жители.

Шест британски вестника отразяват излизането на голям екран на филма на Улф Рила в дните непосредствено след неговата премиера в островната държава. Според „Дейли телеграф“²⁶ и „Гардиън“²⁷ „Селото на прокълнатите“ не се вписва напълно в жанра научна фантастика. „Обзървър“²⁸ твърди, че колкото повече се отдалечава от фантазията, толкова по-страшна става лентата. Липсата на емоции е изтъкната още веднъж като добродетел и способ за себенадмогване по ницшеански. Опитът на професор Зелаби да промени децата чрез образование и добра воля, отговаря на старомодните либерални разбирания във Великобритания според Кийт Брейс²⁹. Според „Таймс“ филмът „по никакъв начин няма да стане класика“³⁰. Премиерата за САЩ е през декември в Ню Йорк и Лос Анджелис, като през океана се получават оценки след преминаване на първоначалния премиерен уикенд и на базата на успехите на лентата във Великобритания. На противоположно мнение е Ричард Ко от „Вашингтон пост“, който смята, че филмът непременно ще стане култов³¹, както и Марджъри Адамс от „Бостън глоуб“³².

Оценката на критиката е положителна, филмът „Селото на прокълнатите“ е включен в каталозите на Британския и Американския филмов институт. Печалбата е в размер на 2 175 000 долара на домашния пазар и достига 4 млн. долара с международните приходи при бюджет 320 хил. долара.³³ Историографията не предлага точни данни за броя продадени билети, но с помощта на средната цена за кино билет 12 пенса през 1960 г.³⁴ може да се предположи, че във Великобритания

²⁶ Gibbs, Patrick. Children of Nowhere. – The Daily Telegraph. 18 Jun 1960, p. 11.

²⁷ Guardian Staff. Outworn Ferocity. – The Guardian. 18 Jun 1960, p. 5.

²⁸ Lejeune, C. A. The Terrible Children. – The Observer. June 19, 1960, p. 25.

²⁹ Brace, Keith. Village of the Damned. – The Birmingham Post & Birmingham Gazette. 17 Jun 1960, p. 28.

³⁰ The Encyclopedia of Fantastic Film and Television. Village of the Damned (1960). Press. (17.08.2022) https://web.archive.org/web/20150924001954/http://www.eofftv.com/press/v/vil/village_of_the_damned_1960_press.htm

³¹ Coe, Richard L. A Master Horror Tale. – Washington Post. 27 January 1961, 84th year, No 53, p. 34.

³² Adams, Margory. Kids with Black Hearts and Radio Active Eyes. – The Boston Globe, 15 Mar 1961, p. 34.

³³ По данни от Margaret Herrick Library, The Center of Motion Picture Study и JP Box Office, France. Village of the Damned. 1960. (16.03.2023) <https://www.jpbox-office.com/fichfilm.php?id=20394>

³⁴ Cinema Average Ticket Price. Terra Media. Cinema Statistics Index. (17.03.2023) https://www.terramedia.co.uk/reference/statistics/cinema/cinema_ticket_prices_1.htm

„Селото на прокълнатите“ е посетено от 18 125 000 зрители. При население от 52 372 500 души³⁵ над 34% от него е гледало продукцията. В САЩ при средна цена на билета 0,75 долара³⁶ зрителската аудитория е приблизително 2 434 000 души. Населението на САЩ към 1960 г. е 179 977 000 души³⁷. Респективно 1,5% от американското население е посетило прожекциите. Причина за значително по-ниската гледаемост отвъд океана е разнообразието от „домашни“ научнофантастични продукции (12 филма³⁸), докато на Острова това е единственият филм от жанра³⁹.

Предположението за неklasическия статут на творбата може да се опровергае и от дистанцията на времето. През 1995 г. е направен римейк на филма, който не получава положителни оценки, а напротив, изтъква качествата на предшественика си. През юни 2022 г. се излъчва първият сезон на сериал по едноименната новела. 60 години след излъчването сюжетът на „Селото на прокълнатите“ продължава да е актуален за световната общественост и за зрителите, тъй като без тях не би било финансово оправдано научнофантастичната лента да се екранизира за пореден път.

„Денят, в който Земята се запали“ (The Day the Earth Caught Fire) от 1961 г. е филм на Вал Гест. Седем години са нужни на режисьора, за да се договори с продуцентска компания и да финансира проекта. Младата компания „Пакс Филмс“ успява да събере 133 573 лири от предварителни такси за разпространение и заем от 41 495 лири от Националната корпорация за филмово финансиране⁴⁰. Самият Гест инвестира

³⁵ По данни от United Nations. Department of Economic and Social Affairs Population Division. United Kingdom. (31.03.2023) <https://population.un.org/wpp/Graphs/DemographicProfiles/Line/826>

³⁶ По данни от National Association of Theater owners. (17.03.2023) <https://www.natoonline.org/data/ticket-price/>; USA Today Staff. From Pocket Change to Nearly \$10: The Cost of a Movie Ticket the Year You Were Born. – USA Today. (17.03.2023) <https://eu.usatoday.com/story/money/2019/08/29/cost-of-a-movie-ticket-the-year-you-were-born/39998123/>

³⁷ По данни от Current Population Reports. Population Estimates. Bureau of the Census. Washington, D.C., Series P-25, No 245, January 18 1962.

³⁸ Американски научно-фантастично филми, излезли на екран през 1960 г.: 12 to the Moon; The Amazing Transparent Man; Beyond the Time Barrier; The Cape Canaveral Monsters; Dinosaurs!; The Hypnotic Eye; Last Woman on Earth; The Leech Woman; The Little Shop of Horrors; The Lost World; The Time Machine; The Wasp Woman.

Internet Movie Database (IMDb). Feature Film, Released between 1960 – 01 – 01 and 1960 – 12 – 31, United States. (31.03.2023) https://www.imdb.com/search/title/?at=0&countries=us&sort=alpha&title_type=feature&year=1960,1960

³⁹ Internet Movie Database (IMDb). Feature Film, Released between 1960 – 01 – 01 and 1960 – 12 – 31, United Kingdom. (31.03.2023) https://www.imdb.com/search/title/?at=0&countries=gb&sort=alpha&title_type=feature&year=1960,1960

⁴⁰ Национална корпорация за филмово финансиране (NFFC)-агенция за филмово финансиране във Великобритания в периода 1949 – 1985 г. Създадена е със закона за кинематографско филмово продуциране от 1949 г., функциите ѝ се доразвиват през 1952 г. и е забранена с Филмовия закон от 1985 г.

7500 лири в проекта⁴¹. Сюжетът на филма представлява спойка между фантастика и журналистика, като по този начин лентата представя спекулативна, но напълно възможна реалност за живота на британците след взривяването на ядрени глави. Категоризиран е като забранен за непълнолетни лица, с оглед на събитията около пускането на 100-мегатонна бомба от Съветския съюз през 1961 г. и Карибската криза от 1962 г.

Крайната печалба от прожекциите е 22 500 лири⁴². При средна цена на билета за кино 13 пенса⁴³ за 1961 г. приблизителната зрителска аудитория на проекта е 173 077 души. Населението на Великобритания през 1961 г. е 52 807 400 души⁴⁴, което означава, че 0,33% от британското общество е купило билет за продукцията. Една от причините за намаления зрителски интерес е създаването на повече научно-фантастични творби във Великобритания – „Горго“ и „Мистериозният остров“⁴⁵. Вторият филмов проект е копродукция с американска компания, като интериорните снимки са заснети изцяло в „Шепъртън студио“. Бюджетът от 2 млн. долара силно контрастира с този на „Денят, в който Земята се запали“, както и филмът получава по-добро международно разпространение.

Черно-бялата научна фантастика се съсредоточава върху неизменния въпрос за тестването на ядрено оръжие и какви са последиците от това за обикновените хора. Репортерите от в. „Дейли експрес“ набират информация за случващи се странни метеорологични събития – земетресение в Джакарта, наводнения в Девън, смущения в радио и телевизионното предаване⁴⁶. Стънинг и Бил Магуайр откриват, че климатичните аномалии започват, след като САЩ и СССР са извършили едновременно ядрени опити на двата полюса. В главен източник на информация се превръща момиче на име Джанин, работещо в Министерството на външните работи. В резултат от промяната в ротацията на земната орбита Синята планета вече се движи спираловидно към Слънцето. С повишаването на температурите питейната вода се изпарява, което принуждава хората да търсят подслон в провинцията или да се вдигнат на бунт в столицата. Подобно ядрено бедствие би предизвикало проблеми с общественото здраве, като епидемия от тиф, некон-

⁴¹ Petrie, Duncan James. Bryanston Films: An Experiment in Cooperative Independent Production and Distribution. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2017, p. 103.

⁴² Royalty Statement 30 April 1973, Film Finances file on *The Day the Earth Caught Fire*. – In: Petrie, Duncan James. Op. cit.

⁴³ Cinema Average Ticket Price. Op. cit.

⁴⁴ По данни от United Nations. Department of Economic and Social... Op. cit.

⁴⁵ Internet Movie Database (IMDb). Feature Film, Released between 1961 – 01 – 01 and 1961 – 12 – 31, United Kingdom. (31.03.2023) https://www.imdb.com/search/title/?at=0&countries=gb&sort=alpha&title_type=feature&year=1961,1961

⁴⁶ Green, P. A., Val Guest's *The Day the Earth Caught Fire*. 2005. (02.08.2022) <http://www.culturecourt.com/Br.Paul/film/DayTheEarthCaughtFire.htm>

тролируеми пожари, недостиг на храна вследствие на замърсена околна среда и деградация на обществото в резултат на всички изброени изпитания⁴⁷. След потвърждението на британския министър-председател населението губи контрол и паниката взема превес. Нормирането на доставките предизвиква бунтове и навява спомени за неспокоите по време на Втората световна война. Учени от цял свят се консултират и стигат до заключението, че за да се спаси Земята, нейната орбита трябва да се коригира чрез взривяването на четири супербомби. В деня на детонацията в редакцията на „Дейли експрес“ се изготвят две начални страници на вестника със заглавия „Светът е обречен“ и „Светът е спасен“. Така завършва филмът, без да е ясен крайният резултат от взривяването на бомбите.

В разрез с очакванията за научнофантастичен филм, специалните ефекти са сведени до минимум заради ограничения бюджет на продукцията. Използвани са единствено за пресъздаване на природните феномени, като слънчево затъмнение и мъгли и циклони⁴⁸. Пресъздаването на търсенето на питейна вода или напускането на населението в посока провинцията е осъществено чрез употреба на архивни кадри. Вместо екзотични локации Вал Гест залага на познати места и употреба на „[квазидокументален режисьорски стил]“⁴⁹. Статия на Британския филмов институт показва как филмовите локации силно кореспондират с ключови места за британците и отразяват техния живот⁵⁰. Част от емблемите на Лондон, включени в лентата, са: вестникарите и невралгичната „Флийт Стрийт“, навикът им да удавят проблемите от изминалия ден в бара на Хари на съседния булевард „Сейнт Брайд“, или популярната дестинация за отмора на р. Темза – „Батърси парк“⁵¹. „Трафалгар скуеър“ също присъства в лентата, смесвайки реални и режисирани кадри на протест срещу употребата на атомна бомба. Вал Гест използва кадри от април 1961 г., от демонстрация на Кампанията за ядрено разоръжаване. Артър Кристиансен е бивш редактор на в. „Експрес“, играещ във филма същата роля за по-голяма автентичност⁵². Бил Магуайър е името на професор по природни науки, роден през 1954 г., който впоследствие се занимава с геоложки природни бедствия, като супервулкани, цунамита и земетресения. Това е пример как

⁴⁷ Shaw, T., *British Cinema and the Cold War: The State, Propaganda and Consensus*. I. B. TAURIS, 2001, pp. 134 – 135.

⁴⁸ Dubeck, L. W., Suzanne E. Moshier, Judith E. Boss, *Fantastic Voyages: Learning Science Through Science Fiction Films*. Springer, 2004, p. 254.

⁴⁹ Green, P. A., *Op. cit.*

⁵⁰ Oliver, John. *Panic on the streets of London: filming The Day the Earth Caught Fire*. – British Film Institute. 18 August 2014. (24.03.2023) <https://www.bfi.org.uk/features/panic-streets-london-filming-day-earth-caught-fire>

⁵¹ След затварянето на парка през 1974 г. филмът „Денят, в който Земята се запали“ предоставя визуален запис на атракцията и нейната роля в обществото.

⁵² Variety Staff. *The Day the Earth Caught Fire*. Review. – Variety. 31 December 1960. (19.03.2023) <https://variety.com/1960/film/reviews/the-day-the-earth-caught-fire-1200419887/>

киното за пореден път успява да предскаже феномени от общественото развитие⁵³. Ежедневието на лондончани е запечатано в кадрите, вдъхвайки живот на епохата на 60-те години.

Началото на британската хипи култура също е загатнато с локацията на апартамента на Джанин в „Челси“. Това е място, на което се преплитат съдбите на западналите бохеми аристократи, модни дизайнери и студенти по изкуствата. В статията от сп. „Тайм“ от 15 април 1966 г. Лондон окончателно затвърждава своя статут на град на „модерните“ хора – т.нар. *swinging city*⁵⁴. Британската столица се асоциира с всичко актуално в областта на музиката, модата и дизайна. 60-те години са епохата на нарастващия индивидуализъм и социалната промяна. Класово ориентираното общество и традиционното управление на елитите са заменени от нарастващата роля на технократите и хората от средната класа⁵⁵. Филмът на Вал Гест предусеща тенденцията към новата култура, разбиването на йерархията и патриархалния ред в британското общество половин десетилетие преди международното ѝ признание.

„Денят, в който Земята се запали“ представя на зрителите настъпилата промяна във формирането на младото поколение, както и промяната в ролите на мъжа и жената. Поколението на „битниците“ се популяризира от журналиста Хърб Каен в негова статия от 1958 г.⁵⁶ Характерни за младежта от това субкултурно течение са използването на псевдоинтелектуална реч, употребата на наркотици и вдетиненото възприятие на заобикалящия свят. Стереотипното разбиране за жената битник е като за екстравагантна дама, търсеща внимание с поведението си, вместо като за привърженичка на субкултурното течение, олицетворяващо замисъла за търсене на нови житейски висоти и борба с масовото и конформизма.

„[...Трябва да видиш начина, по който го възпитават, Бил. Първо ще бъде подходящото подготвително училище. После подходящият пансион. И накрая, когато са приключили с него, той ще бъде подходящ твърдоглав младеж с бомбе, запален по тениса, искащ да бъде джентълмен, но няма да бъде моето момче...]“⁵⁷ – лентата ни представя генезиса на младия британец. Битниците са представени не като прос-

⁵³ Simms, Andrew. A doomed Earth of science fiction may well become a reality. – The Guardian. 1 September 2014. (19.03.2023) <https://www.theguardian.com/environment/blog/2014/sep/01/doomed-earth-science-fiction-climate-reality>

⁵⁴ Властанова, М., Джеймс Бонд-войнът на Студената война – В Анамнеза, год. XVI, 2021, кн. 7, с. 117.

⁵⁵ Langer, A. P., Dr. No and Dr. Strangelove: The Cold war anxiety in film, 1962 – 1964. CONCEPT, Vol XXXVII (2014). p. 1 – 4. – В: Властанова, М., Цит. съч., с. 117 – 118.

⁵⁶ Caen, Herb. Pocketful of Notes. – The Chronicle. 2 April 1958 г. <<https://www.sfgate.com/news/article/Pocketful-of-Notes-2855259.php>> (29.03.2023)

⁵⁷ Green, P. A., Op. cit.

периращо ново поколение, а напротив – като преоткриващи липсващото звено от Дарвиновата теория за еволюцията⁵⁸. Тълпата полудява и се държи все по-животински, залагайки на първичните си инстинкти и нагона на прага на края на света, когато френетичен саксофонист предвожда бунта на брадати младежи и девойки, полудели в ритъма, които преобръщат колата на Стънинг, поливайки се взаимно с вода.

В продължение на създадения образ на новото поколение е сцената, в която Джанин зашлевява нахалния Стънинг и поставя началото на неговата трансформация във филма. Жената не се подчинява сляпо на мъжките желания, а отстоява собствените си виждания за живота. Социалните промени не се изчерпват с новата роля на мъжа и жената в семейството, а се разпростират върху проблематизиране на разбиранията на поколението за неговата роля във вътрешните работи. Магуайр саркастично отбелязва, че днешните хора (бел. ред. живеещи през 60-те години) са се изнежили и новите екстремни обстоятелства биха довели до истерия. Според него събитията, наподобяващи тези от Втората световна война, като мизерията от купонната система, евакуацията на децата и черния пазар, няма да са новост, но е важно дали и как обществото ще им отговори като едно цяло.

Би Би Си се изказват ласкаво за продукцията и дозата автентичност, която представя пред зрителите⁵⁹. Филмът може да се възприеме като заложил на леви политически идеи, особено ако се вземе предвид фактът, че излиза в навечерието на аферата „Профумо“, която подкопава доверието в правителството. Филмовият редактор Кенет Джордж Годуин поставя „Денят, в който Земята се запали“ в рамките на възходящата кариера на Вал Гест и на други филми, третиращи темата за атомната бомба в британското кино от 50-те и 60-те години⁶⁰. Проектът на Гест набляга върху кинематографията и човешката драма за сметка на документалните факти или използването на стереотипни за епохата главни герои – учени, военни или политици.

Представените филми „Денят, в който Земята се подпали“ и „Селото на прокълнатите“ са показателни за тенденциите в научнофантастичния жанр в края на 50-те и началото на 60-те години във Великобритания. Те включват няколко от основните жанрови характеристики

⁵⁸ Penny, Mark. The Day the Earth Caught Fire. – Off-screen. Volume 20, Issue 12. December 2016.

⁵⁹ BBC Staff. The Day the Earth Caught Fire (1961). – BBC Home. 28 October 2014. (20.03.2023) https://www.bbc.co.uk/films/2000/10/10/day_the_earth_caught_fire_1961_review.shtml

⁶⁰ Филмите са „Водородната бомба“ (The H-Bomb) от 1956 г., „Дупка в земята“ (The Hole in the Ground) от 1962 г. и „Игра на война“ (The War Game) от 1965 г. Първият проект е документален и е направен за нуждите на Гражданската защита и противопожарните служби във Великобритания, като набляга върху възможния ефект, който водородната бомба има върху голям град в страната. Вторият филм е късометражен и показва начина на придобиване на информация от Организацията по превенция и мониторинг на падането и разпространението на радиоактивни частици. Третата лента е псевдодокументална драма, разработена за Би Би Си, но цензурирана преди пробната прожекция.

– наука, технологии и съчетание между природни и предизвикани от човека катастрофи. Хронотопът повлиява филмовото съдържание заради новата световна роля на островната държава в следвоенния свят. Тя е нестабилна и трябва да се научи да лавира между двете суперсили, вместо да налага своето безпрекословно влияние. Населението е представено като лесно паникьосващо се, хаотично, на моменти дори истерично, в дисонанс с английската сдържаност и строгост, превърнати в част от менталитета на нацията. Антикомунистическата пропагандна нишка е умело вплетена във филмовите сюжети, като британците черпят вдъхновение не само от книжен първоизточник, а и от опита на американците, превърнали научната фантастика в основно поле за борба с идеологическия враг в края на 40-те и началото на 50-те години. Семейните ценности, индивидуалната роля в обществената йерархия и разбирането за собствената значимост или малоценност са част от социалните въпроси, на които се търси отговор в двете ленти чрез похватите на научната фантастика.

SCIENCE FICTION AND SOCIAL CHANGES IN GREAT BRITAIN (“VILLAGE OF THE DAMNED” AND “THE DAY EARTH CAUGHT FIRE”)

Magdalena Vlastanova, Phd Student

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract: The report’s thesis illustrates how science fiction represents changing in British society’s hierarchy and popular feminine and masculine role’s in it in late 1950s and early 1960s. Two British films from the highest point of genre, between 1953 and 1963, are examined, because of their inner messages. The main methods of working are comparison and analysis. The concrete tasks are researching “Village of the Damned” from 1960 and “The Day Earth Caught Fire” from 1961 and to show how they represent new role of Britain in Cold war context.

Keywords: Science Fiction, movies, Great Britain, Cold War, “The Day Earth Caught Fire”, “Village of the Damned”, society

Магдалена Властанова, докторант

Катедра „Нова и съвременна история“

Исторически факултет

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Бул. „Цар Освободител“ № 15

E-mail: mdzhunova@abv.bg